

ӘОЖ 81'0

Г.А. Мулдағалиева, Ж.П. Касымова,
 әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
 аға оқытушылары, Алматы қ., Қазақстан,
 e-mail: g.muldagalieva@mail.ru

Қазақ тілі сабағында шешендік сөздерді оқытудың тәрбиелік мәні

Мақалада қазақ диаспорасына инновациялық технология бойынша жан-жақты тәлім-тәрбие беру және шешендік сөздерді грамматикамен байланыстыра оқытудың тиімді жолдары қарастырылған. Қазіргі таңда барлық оқу орындарында енгізіліп жатқан инновациялық технологиялар оқу, білім алу үдерісіндегі әдістемелерге озық, жаңаша тұрғыдан қарап, оны үзбей жаңғырытылуда. Осыған орай, қазақ диаспорасын дербес білім алуына, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеу мақсатында оқытушылардың инновациялық технологияны меңгеруі міндет, парыз.

Түйін сөздер: инновация, педагогикалық технология, шешендік сөздер, мақал-мәтелдер, тәлім-тәрбие, грамматика, фонетика, етістік, есімдік

G.A. Muldagalyeva, Zh.P. Kasymova

Educational value of oratorical speeches at Kazakh language lessons

The paper considers the application of the innovative technologies in teaching the Kazakh language to international students (Kazakh diaspora) studying at al-Farabi University. Particularly, the emphasis is made on the effective ways of introducing words of wisdom which the Kazakh language abounds in. Through learning the words of wisdom international students get acquainted and acquire knowledge of Kazakh culture, Kazakh mentality and understand the beauty of the language. Besides, these words have strong educational meaning.

Key words: innovation, educational technology, oratorical speech, proverbs and sayings, education, grammar, phonetics, verb, pronouns.

Г.А. Мулдағалиева, Ж.П. Касымова

Воспитательное значение ораторских речей на уроке казахского языка

В статье рассматривается использование инновационных технологий в обучении слушателей казахской диаспоры казахскому языку, а именно, эффективные пути введения мудрых изречений, которые изобилуют в казахском языке. Через изучение мудрых мыслей слушатели казахской диаспоры имеют хорошую возможность познакомиться с культурой казахов, понять их менталитет и почувствовать красоту языка. Наряду с этим, мудрые мысли казахов несут огромное воспитательное значение.

Ключевые слова: инновация, педагогическая технология, ораторская речь, пословицы и поговорки, воспитание, грамматика, фонетика, глагол, местоимение.

Қазіргі таңда оқу үдерісіне «жаппай» енгізіліп жатқан инновациялық технологиялар баршылық. Әрине, инновация көкейкесті мәселелердің тоғысында пайда болып, оқу үдерісіндегі әдістемелерге жаңаша тұрғыдан қарап, оны үздіксіз жаңғыртуға бағытталады.

Инновациялық білім беру – іскерліктің жаңа түрі. Инновациялық қызмет оқу ісін дамытуға, пәндердің мәнін тереңдетуге, оқытушының кәсіптік шеберлігін арттыруға басқа жаңа технологияларды енгізуге, пайдалануға және шығармашылық жұмыстар жүргізуге бағытталған.

Мұндай технологияларды қолдану – біріншіден, оқытушы ұтады, яғни ол сабақты тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, тыңдаушының пәнге деген қызығушылығы артады, екіншіден, тыңдаушы ұтады, себебі оның тақырып бойынша танымы кеңейеді. Осылайша білім берудің қалыптасқан әдістемесіне оқытудың жаңа технологиясы тұрғысынан өзгерістер енгізілсе, білім сапасы да арта түспек.

Оқу мен тәрбие егіз. Оқыту процесі тәрбиелеумен ұштасып жатуы керек. Оларды бір-бірінен бөліп алып қарауға болмайтын, табиғаты танылып тұрған үрдіс. Ұлы ойшыл бабамыз әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы», – деген екен. Сондықтан, білім беру мен тәрбиелеу негіздерінің мақсаттарын бірлікте қарастыруымыз керек.

Ұлттық салт-дәстүрімізді қастерлеу, ана тілімізді құрметтеу арқылы елдік рухымызды асқақтатуды мақтаныш тұтатын сабақтарды өткізу – тәрбие саласының үлкен жетістігі болып есептеледі. Сабақтардың барлығы, ең бірінші, ұлттық – тәрбие мен тыңдаушылардың жан дүниесін азық болар құндылығы жағынан қарастырылады.

Жоғары білім беру факультетінде қазақ тілін оқытуға байланысты жүргізілетін барлық практикалық жұмыстар – тыңдаушыларды адамгершілікке, ізеттілікке тәрбиелеуге өз кәсібін меңгертуге, сөздік қорын байытуға, мәнерлеп оқу, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға, шығармашылық ой-қабілетін дамытуға арналған.

Ендеше, қазақ тілі сабағы тек тіл үйрету ғана емес, тыңдаушыларды жан-жақты тәрбиелеу сабағы. Бұл ретте дағдылы сабақтан тыс оқу материалы қазақ тілін оқытуда практикалық қана емес, сонымен қатар білім беру, тәрбиелеу міндеттерін жүзеге асыру болып табылады. Сабақ барысында оқу бағдарламасына байланысты грамматикалық тақырыптарды қайталау, бекіту мақсатында шешендік нақыл, толғауларды пайдалану тиімді. Сабақтың мақсаты:

1. Грамматикалық материалдарды бекіту, олардың тілдік ерекшеліктерін толық меңгерту.
2. Шешендік нақыл, толғаулардан тілдік категорияларды тауып, оларды ажырату, талдау, дәлелдеу, тіл ұстарту жаттығуларын жүргізу.
3. Алған білімдері негізінде шешендік сөздердің тереңдігіне, мағынасына көңіл бөлуге, есте сақтауға, ойлау қабілеті мен тіл байлығын тереңдетуге, өзіндік көзқарас танытып, пікір айтуға баулу.

4. Тілдік материалдардың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, жазбаша жұмыстарда сол ерекшеліктерді басшылыққа ала білудің практикалық жолын үйрету. Шешендік сөздер арқылы тыңдаушылардың рухани жан-дүниесін байыту.

Қазақ – сөз қадірін өз қадірім деп білген халық. Қазақ халқы шешендікті өнердің ең биік сатысы деп, жоғары бағалады. Өйткені шешендік сөздер елдің әлеуметтік өмірінде аса маңызды қызмет атқарды.

Шешендік нақылдар мен толғаулар – ділмар ата-бабаларымыздың алтыннан соққан сөз сарайы, тіл маржаны, ақыл-ойдың дариясы, келер ұрпаққа айтып кеткен кір шалмас ғұмырлы өсиеті. Мұның тәрбиелік мәні де сонда. Логикалық қисыны мен мәні, тапқырлық жүйесінің ұғымдылығы жағынан бұл шешендік сөздер айтушысы мен тыңдаушының көңілінен шығып отырған. Бұлардың ішінде тәрбиелік мәні зор, халық жүрегіне ұялағандары ғана ғасырлар бойы ұмытылмай, қолданылып келеді.

Шешендік өнер қазақ халқының тұрмысында жас буынды тәрбиелейтін дәстүрлі мектеп іспетті болған. «Баланы жастан» деп білген қазақ бала тәрбиесіне үлкен мән беріп, тәлім-тәрбие сінген салт-сананы атадан балаға мирас ретінде қалдырып отырған. Демек, баланы тәрбиелеуде ата-бабамыз шешендік нақыл сөздерді ең қажетті құрал деп санаған. Таудың аласармауын, бұлақтың сарқылмауын мұрат тұтқан әр би өзінен кейінгі ұрпақтың да ел ұйытқысы боларлықтай азамат болып өсуін ешқашан қаперінен шығармаған. Мүмкіндігінше өз балаларының бірін, болмаса ат тұяғы жетер жердегі көкрегінде сәулесі, көзінде оты бар жасты қия биіктен танып, тәрбиелеп баулып баққан. «Өсер елдің баласы он бесінде баспын дейді, өшер елдің баласы он» бесінде жаспын дейді» дегендей баланы он бес жастан ел билігіне араластыра бастаған. Мәселен, Қаракесек Келдібек би өз баласы Қазыбекті жастайынан сөз өнеріне, шешендік тапқырлыққа баулиды.

Шешендіктің тәрбиелік мәні – қара қылды қақ жарған шындықпен шешілетіндігінде. Қазақтың қара өлеңінде, ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, тұрмыс-салт жырларында, ертегі, аңыздарында, мақал-мәтел, жұмбақтарындағы шешендік үлгілердің тәрбиелік мәні ерекше. Олай болса, қазақ тілін шешендік сөздермен байланыстыра өтудің үлкен маңызы бар деп айтуға болады.

Қазақ тіліне тән дыбыстардың айтылуын, жазылуын, оқылуын толық меңгерту арқылы тыңдаушылардың есте сақтау қабілетін жетілді-

ру, сөздік қорын байыту мақсатында, мәселен, «Отын олжа, су нұрлық» мәтінінен (қазақ тіліне тән дыбыстар бойынша) «Кім көп сөз табады?» ойынын жүргізуге болады.

Сырым он бес жасында бір құшақ отын құшақтап Нұралы ханның ауылының сыртынан өтіп бара жатса, иығына шапан жамылып далада тұрған хан баланы шақырып алып:

– Үй ішінің кемдігі отын-сумен жетіледі, ауыл сыртынан отын ұрлап, бала, сенің есің неден кетіп еді? – дейді.

– Тақсыр, даланың отыны олжа, суы нұрлық, біреудің малы мен ақысын жеу ұрлық, – деп жөніне жүре береді.

Қазақ тіліне тән дыбыстарды табыңыз. Сөздерді буындарға бөліп, олардың қандай буын екенін анықтаңыз.

«Бір аяқ сусын бір кісінің құны екен ғой!» Сырым шөлдеп келе жатып, бір үйден түсіп сусын ішіпті.

– Япырмай, бір аяқ сусын бір кісінің құны екен ғой! – депті, Сырым маңдайының терін сүртіп.

– Жоқ батыр, бір аяқ сусын бір емес, екі кісінің құны. Бұл сусын табылмаса шөлдеп сіз де өлер едіңіз, ұялып мен де өлер едім, депті үй иесі.

Төмендегі берілген Әйтеке бидің сөздері қандай жағдайда айтылған? Бұл сөздер сіз білетін қандай мақалға ұқсайды? Етістіктерді тауып, олардың қандай шақ формасында тұрғандығын анықтаңыз.

Ашу бар жерде, ақыл тұрмайды.

Ашу деген ағын су,

Алдын ашсаң арқырар.

Ақыл деген дария,

Алдын тоссаң тоқырар.

Етістіктің рай формасы туралы мағлұмат берген кезде шешендік нақыл, толғаулардан мысал келтіруге болады.

«Ақтайлақ би айтты» өлең жолдарынан шартты рай формасында тұрған сөзді тауып, оларды ашық рай мен бұйрық райға айналдырыңыз.

Ақ сауыттың белгісі –

Атса мылтық өтпесе,

Шын жүйріктің белгісі –

Шапса тұлпар жетпесе,

Шын жақсының белгісі –

Тозған елді септесе,

Ер жігіт деп айтамыз,

Жауға тастап кетпесе!

Септіктерді қайталау. Шығыс септігінің жалғауын, тауып, сұрақ қойыңыз. Мысалы:

«Балдан тәтті не бар?»

Бауадат дейтін жігіттің сұрақтарына Назым деген қыздың берген жауаптары:

– Балдан тәтті не бар, қылыштан өткір не бар, удан ашты не бар?

– Балдан тәтті бала бар, қылыштан өткір тіл бар, удан ащы әдепсіз адамның аузынан шыққан сөз бар.

Өлең жолдарынан ілік септігі мен тәуелдік жалғауының III жағында тұрған сөзді табыңыз. Қазақ тіліндегі жалғаудың түрлерін атаңыз.

Астындағы атың жүрдек болса,

Жалғанның пырағы.

Алғаның жақсы болса,

Үй мен қонақтың тұрағы.

Бала бидің сөздерін оқыңыз. Оның «жерден не ауыр, судан не терең, оттан не ыстық, көктен не биік?» деген сұраққа берген жауаптарын қалай түсінесіз. Сіз үшін не ауыр, не терең, не ыстық, не биік? Ойыңызды айтыңыз.

Берілген шешендік сөздермен морфологиялық талдау жасаңыз.

«Жерден ауыр не?»

Бала би қартайған шағында елінің игі жақсыларымен кеңесіп отырып: «Жерден ауыр не, судан терең не, оттан ыстық не, көктен биік не?» – деп сұраған екен.

Бұған ешкім ауыз толтыралықтай жауап бере алмапты. Сонда Бала бидің өзі шешіп берген екен дейді.

Жерден ауыр дегенім – ақыл-білім,

Судан терең дегенім – оқу-ғылым.

Оттан ыстық дегенім – адамның өмірі,

Көктен биік дегенім – тәкаппардың көңілі.

Көптік жалғауын табыңыз. Сөйлем мүшелеріне қарай талдау жасаңыз.

«Саудагерлер не жейді?»

Бір жолы үш жасар Жалмамбет әкесіне еріп Ташкент базарына барыпты. Саудагер, делдал дегенді алғаш рет көрсе керек. Үлкендерден «Саудагер қулар алдап жеп кетіп жүрмесін» деген сөздерді естіп жүреді. Жолда бара жатып:

– Көке, осы саудагерлер не жейді? – деп сұрапты. Сонда Байдебек жас баласына:

– Саудагерлер, делдалдар түске дейін өзгелерді алдап жейді, түстен кейін өзді-өзін алдап түсіреді, – депті.

Есімдіктер құрамына және мағынасына қарай қанишаға бөлінетіндігін айтыңыз. Сілтеу, жіктеу, өздік есімдіктерінің септелуіне мысалдар келтіріңіз. Төменде берілген нақыл сөздің мағынасын түсіндіріңіз.

Нұрлыханның Сырымды сынауында «Жол анасы не, сөз анасы не, су анасы не?» деген жұмбақ сұрауларға

Жол анасы – тұяқ,

Сөз анасы – құлақ,

Су анасы – бұлақ, – деп тапқыр жауап берген.

Ақыл парасат, тапқырлық, терең логика қосқосынан табылатын шешендік өнердің бір саласы – жұмбақпен айтылатын шешендік сөздер. Жай айтылған шешендік сөздерден гөрі жұм-

бақпен айтылатын нақыл сөздер алдеқайда қызық та, көркем де.

Әрине, дағдылы сабақтан тыс оқу материалымен жұмыс жүргізу барысында тыңдаушыларға ұсынылатын түрлі тапсырмалар тізімін жалғастыра беруге болады. Бұл жұмыстың мақсаты өткен грамматикалық тақырыптарды меңгеру дәрежесін бақылаумен қатар, тыңдаушылардың өз бетінше ауызекі сөйлеу дәрежесін көтеруге мүмкіндік жасауға бағытталады.

Әдебиеттер

- 1 Шешендік шиырлары. – Алматы: Қайнар, 1993.
- 2 Төркекелдіұлы Т. Шешендік сөздер. – Алматы: Алтын алка, 2010.
- 3 Дала кемеңгері немесе сырм туралы сыр. – А., 1992.
- 4 Оразбаев Ф.Ш. Қатысым теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2000.
- 5 Құрманова Н.Ж. Қазақ тілін оқытудың әдіснамалық негіздері. – Астана, 2008.
- 6 Валиева М. Жаңа педагогикалық технологиялар. – Алматы: Әдістемелік нұсқау, 2002.
- 7 Қазақ тілі мен әдебиеті. – №5. – 2004.
- 8 Ж.Қ. Түймебаев Қазақ тілі: Грамматикалық анықтағыш. – Алматы, 2004.
- 9 Қазақтың мақал-мәтелдері. – Алматы: Көшпенділер, 2002.

References

- 1 Sheshendik shi''i'rlari'. – Almati': Qaynar, 1993.
- 2 To'rekeldiuli' T. Sheshendik so'zder. – Almati': Alti'n alka, 2010.
- 3 Dala kemenggeri nemese si'ri'm twrali' si'r. – A., 1992.
- 4 Orazbaev F.Sh. Qati'si'm teori''yasi' men a'distemesi. – Almati', 2000.
- 5 Qurmanova N.J. Qazaq tilin oqi'twdi'ng a'disnamali'q negizderi. – Astana, 2008.
- 6 Vali''eva M. Janga pedagogi''kali'q tehnologi''yalar. – Almati': A'distemelik nusqaw, 2002.
- 7 Qazaq tili men a'debi''eti. – №5. – 2004.
- 8 J.Q. Tu'yemebaev Qazaq tili: Grammati''kali'q ani'qtaghi'sh. – Almati', 2004.
- 9 Qazaqti'ng maqal-ma'telderi. – Almati': Ko'shpendiler, 2002.